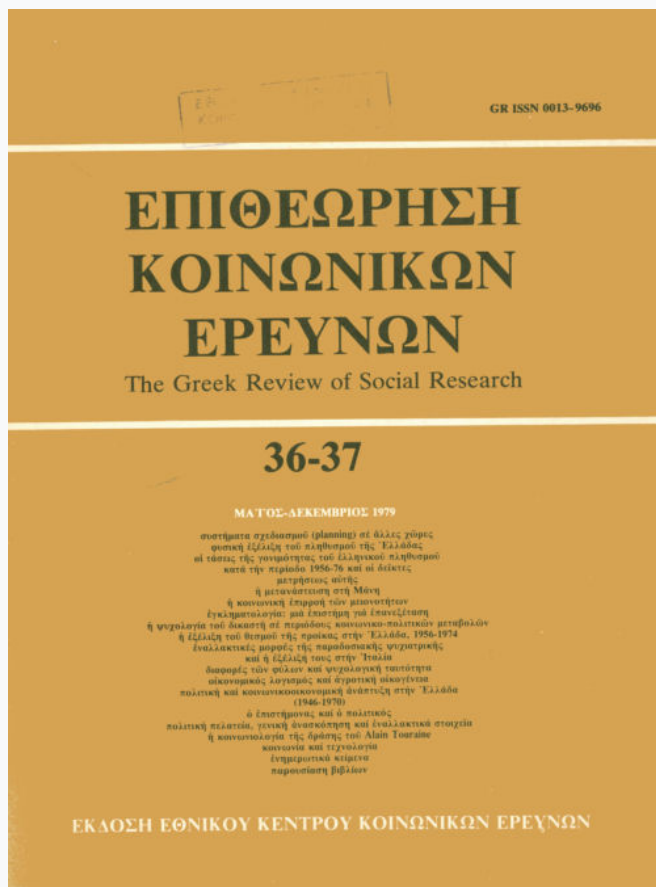

The Greek Review of Social Research

Vol 36 (1979)

36-37

Η κοινωνιολογία της δράσης του Alain Touraine

Μαρία Παπαντωνίου-Φραγκούλη

doi: [10.12681/grsr.467](https://doi.org/10.12681/grsr.467)

Copyright © 1979, Μαρία Παπαντωνίου-Φραγκούλη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Παπαντωνίου-Φραγκούλη Μ. (1979). Η κοινωνιολογία της δράσης του Alain Touraine. *The Greek Review of Social Research*, 36, 427–439. <https://doi.org/10.12681/grsr.467>

ή κοινωνιολογία της δράσης του Alain Touraine

της
Μαρίας Παπαντωνίου-Φραγκούλη

Κοινωνιολόγου

εισαγωγή

Ο Alain Touraine ξεκίνησε σαν κοινωνιολόγος της εργασίας, στη συνέχεια όμως ασχολήθηκε με τη διατύπωση μιάς γενικής κοινωνιολογίας. Η κοινωνιολογία αυτή βασίζεται στις έννοιες που πρωτοχρησιμοποίησε ο Touraine στα πλαίσια της κοινωνιολογίας της εργασίας, δέχεται όμως σταδιακά όλο και περισσότερο την επίδραση των μετέπειτα ενδιαφερόντων και ένασχολήσεων του Touraine, δηλαδή της κοινωνιολογίας των «κοινωνικών κινήματων» (mouvements sociaux) και της κοινωνιολογίας της «μετα-βιομηχανικής κοινωνίας» (société post-industrielle), όπως ο Touraine ονομάζει το νέο τύπο κοινωνίας, που πιστεύει ότι βρίσκεται στο στάδιο της γένεσης.

Στην κοινωνιολογία του επικρατεί μιά μακροκοινωνιολογική θεώρηση, που δεν συνιστά όμως και μιά κοινωνιολογική θεωρία, αφού δεν επιχειρεί να δώσει μιά γενική έρμηνεία της κοινωνίας. Οι επισημολογικές προϋποθέσεις της κοινωνιολογικής γνώσης, που ασπάζεται ο Touraine, δεν του επιτρέπουν κάτι τέτοιο, αντίθετα τον οδηγούν σε μιά κοινωνιολογική ανάλυση, που μάς παρουσιάζει μιά εικόνα της κοινωνίας έντελώς διαφορετική από εκείνη που συνήθως μάς δίνει η κοινωνιολογία.

Αυτή η κοινωνιολογική θεώρηση στηρίζεται στην αρχή της «δράσης» (action), γι' αυτό ο Touraine ονομάζει την κοινωνιολογία του «άκτισιοναλιστική». Πιστεύει ότι, εισάγοντας τη δράση σαν τό κατ' έξοχην αντικείμενο της κοινωνιολογίας, επιτυγχάνει τη ρήξη με τις επικρατούσες κοινωνιολογικές κατευθύνσεις: τό λειτουργισμό, τό στρουκτουραλισμό και τό θετικισμό.¹ Στην εικόνα μιάς εξισορροπημένης κοινωνίας, όπως τη θέλει ο λειτουργισμός, που συγκροτείται από την οργάνωσή της, τούς θεσμούς της και τούς ρόλους που αποδίδονται σε κάθε μέλος της, ο Touraine αντιπαράθετει μιά κοινωνία, που στά θεμέλιά της βρίσκεται πάντα ή δράση. Στην κοινωνιολογία του Touraine ο άνθρωπος δεν ταυτίζεται ποτέ με τούς κοινωνικούς του ρόλους, έχει την ικανότητα να τούς υπερβαίνει. Οι θεσμοί δεν είναι οι αιώνιοι καθοδηγητές της συμπεριφοράς, και οι αξίες δεν αποτελούν συνεχώς τό σημείο αναφοράς της κοινωνικής δραστηριότητας.

1. Ο W. Ackermann και ο S. Moscovici στο κριτικό άρθρο τους «La sociologie existentielle d' Alain Touraine», που αναφέρεται στην *Κοινωνιολογία της δράσης*, παρατηρούν δικαιολογημένα ότι ο Touraine παρουσιάζει την άκτισιοναλιστική κοινωνιολογία του να στηρίζεται στην άρνηση των ήδη υπάρχουσών κοινωνιολογιών, τις οποίες ταυτίζει με τό λειτουργισμό, τό στρουκτουραλισμό και τό θετικισμό, παραλείποντας να αναφέρει ότι υπάρχουν επίσης οι κοινωνιολογίες του Max Weber και του Marx, τις οποίες όμως αναφέρει σε άλλες περιστάσεις. Βλέπε των ανωτέρω άρθρο στο περιοδικό *Sociologie du travail*, 1966, 2, σελ. 205-209.

Πρόκειται γιά πρόσκαιρες ἀποκρυσταλλωμένες μορφές τῶν κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν, στοὺς ὁποίους ὅλοι συμμετέχουν. Ἡ κοινωνία δέν εἶναι, γίνε-ται ἢ αὐτοπαραγωγή εἶναι τὸ χαρακτηριστικό τῆς κοινωνίας. «Δέν παίρνουμε τὴν κοι-νωνία γι' αὐτὸ πού εἶναι, γιὰ τίς μορφές τῆς ὀργά-νωσῆς τῆς καὶ τοὺς κανόνες λειτουργίας τῆς. Αὐτὸ πού παρουσιάζεται σάν τὸ πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς δέν εἶναι παρά τὸ πάντα περιορισμέ-νο, εὐθραστο καὶ κακοενσωματωμένο ἀποτέλε-σμα τῶν συγκρούσεων καὶ τῶν συναλλαγῶν πού διαμορφώνονται».²

Ὁ Touraine κατηγορεῖ τὸ λειτουργισμό ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσημα τῆς ἐπιστημονικῆς οὐδετερότητας κρύ-βει ἓνα ἀμφισβητήσιμα ἐπιστημονικὸ τρόπο μελέ-της καὶ μιὰ ἰδεολογία. Τὸ νὰ παίρνει τὸ φαινομενι-κὸ γιὰ τὸ οὐσιώδες, νὰ δίνει ἀπόλυτη προτεραιότη-τα στὴν τάξη καὶ τῇ λειτουργικότητά τῆς κοινω-νίας, νὰ προσδιορίζει τί εἶναι ὁμαλὸ καὶ νὰ ἀνάγει ὅ,τι διαφέρει σέ περιφερειακότητα, ἀπόκλιση καὶ δυσλειτουργία, δέν ἀποτελοῦν γιὰ τὸν Touraine ἐν-δείξεις ἐπιστημονικῆς αὐστηρότητας. Ἀντίθετα, πιστεύει ὅτι ὅλα αὐτὰ ὁδηγοῦν τὸν λειτουργισμό στό νὰ βρίσκεται στὴν ὑπηρεσία τῆς κυρίαρχης τάξης.

Ἡ ἀκτισιοναλιστικὴ κοινωνιολογία τοῦ Touraine ἔχει σάν ἀντικείμενο τὴν ἐπέμβαση τῆς κοινωνίας πάνω στὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ μελετᾷ τίς δυνάμεις ρή-ξεως τοῦ κοινωνικοῦ παιγνιδιοῦ.³ Διευκρινίζει ὁ-μως ὁ Touraine ὅτι ἡ κοινωνιολογία δέν μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ μόνο σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο καὶ ὅτι μπο-ροῦμε νὰ διακρίνουμε ἀναλυτικὰ ἄλλα δύο ἐπίπε-δα: ἐκεῖνο τῆς δομῆς καὶ ἐκεῖνο τῆς λειτουργίας τῆς κοινωνίας, πού θὰ πρέπει ὅμως νὰ θὰ θεωρή-σουμε σάν ἐξαρτημένα ἀπὸ τὸ πρῶτο. Ὁ Touraine λοιπὸν ἀπορρίπτει τὸν λειτουργισμό καὶ τὸν στρου-κτουραλισμό σάν κοινωνιολογικές κατευθύνσεις, δέχεται ὅμως τὴ συμβολὴ τους σάν ἀναλυτικὸν σχημάτων στὴ μελέτῃ τῆς ὀλικῆς κοινωνίας.⁴

Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Touraine ἔχει πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τίς λεγόμενες κριτικές κοινωνιολογίες: ἔ-να ἀπὸ τὰ σημεῖα αὐτὰ εἶναι, βέβαια, ἡ κοινὴ ἀντί-θεσή τους πρὸς τῆς καθιερωμένες κοινωνιολογίες. Ὁ ἀκτισιοναλισμός ὅμως, πέρα ἀπὸ τὸ κριτικὸ στοιχείο, εἶναι καὶ μιὰ κοινωνιολογία τῆς «ἀποκά-λυψης». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐπιδιώκει νὰ φέρει στὴν ἐπιφάνεια αὐτὸ πού βρίσκεται κρυμμένο, νὰ δώσει τὸ λόγο σ' αὐτοὺς πού δέν τὸν ἔχουν, νὰ φθάσει μέ-χρι τὰ γεγονότα πού κρύβονται πίσω ἀπὸ τίς ἑρμη-νεῖες πού δίνουν οἱ ἴδιοι οἱ δράστες καὶ πού συχνὰ εἶναι ἰδεολογικές, καὶ νὰ φανερώσει τίς συγκρού-

σεις πού βρίσκονται πίσω ἀπὸ τίς ἀποκρυσταλλω-μένες κοινωνικές ὀντότητες.⁵

Τὰ δύο σημαντικὰ θεωρητικὰ βιβλία τοῦ Touraine εἶναι ἡ *Κοινωνιολογία τῆς δράσης* καὶ ἡ *Παραγωγή τῆς κοινωνίας*. Τὸ πρῶτο ἐκδίδεται τὸ 1965 καὶ τὸ δεύτερο μετὰ ἀπὸ ὀκτὼ χρόνια, τὸ 1973.

Ἡ *Κοινωνιολογία τῆς δράσης* εἶναι τὸ βιβλίο, ὅ-που ὁ Touraine ἐκφράζει γιὰ πρώτη φορά τὴν προ-σωπικὴ του ἀντίληψη γιὰ τὴν κοινωνιολογία καὶ τὸ κοινωνικό. Ἡ κοινωνιολογία του διαγράφεται στίς γενικές γραμμές τῆς, ἀλλὰ ἓνας βαθμὸς σύγχυσης δέν ἔχει ξεπεραστεῖ. Μιὰ καινούργια κοινωνιολογι-κὴ κατεύθυνση διαφαίνεται, ἀλλὰ οἱ ἰδέες του στό βιβλίο αὐτὸ δέν προδίδουν καμιά προσπάθεια συ-στηματοποίησης· παραμένουν ἀκαθόριστες καὶ συ-νεπῶς εἶναι ἀκατάλληλες γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν σέ μιὰ κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση.

Στὸ βιβλίο αὐτὸ κυριαρχεῖ ἡ ἔννοια τῆς «δημιου-ργίας», μιὰ ἔννοια πού συνήθως ἀποκλείεται ἀπὸ τὸ χώρο τῆς κοινωνιολογίας. Στὴν ἔννοια αὕτῃ ὁ Tou-raine ὁδηγήθηκε μετατρέποντας τὴν κοινωνιολο-γία τῆς ἐργασίας ἀπὸ μιὰ εἰδικὴ κοινωνιολογία σέ μιὰ κοινωνιολογικὴ θεώρηση: ἡ ἐργασία ἀποκτᾷ εὐρύτερο καὶ πιὸ ἀφηρημένο περιεχόμενο, σάν ἐρ-γασία χαρακτηρίζεται ἐδῶ κάθε μετατροπὴ τοῦ φυ-σικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ. Ἡ ἐργασία λοιπὸν γίνε-ται ταυτόσημη μὲ τὴ δημιουργία, μετατρέπεται σέ ἀρχὴ τῆς δημιουργικότητας. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀ-κτισιοναλιστικῆς κοινωνιολογίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος δημιουργός, ὁ ἄνθρωπος μετατροπέας μὲ τὴν ἐργα-σία καὶ τὴ δράση του. Ἡ ἀνάλυση μιᾶς τέτοιου εἶ-δους δράσης γίνεται μὲ τὴ βοήθεια τοῦ σχεδίου (pro- jet).⁶ Τὸ σχέδιο εἶναι μιὰ ἔννοια πού προέρχεται ἀπὸ τὸ χώρο τῆς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Ὁ Touraine τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ παίρνει ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς κοινωνι-κοὺς του ρόλους καὶ νὰ προσδιορίζει τὴν ὑπαρξί- του διαμέσου τῆς δημιουργικῆς δράσης του. Τὸ σχέδιο ἀποτελεῖ ἐπίσης τὸ σύνδεσμο μεταξὺ τῆς ἀ-τομικῆς καὶ συλλογικῆς δράσης. Διαμέσου τῶν σχεδίων τους τὰ ἄτομα συμμετέχουν στὰ κοινωνι-κὰ κινήματα καὶ τίς ταξικές συγκρούσεις καὶ συνε-πῶς στὸν προσδιορισμὸ τῶν προσανατολισμῶν τῆς κοινωνίας.

Ἡ ἔννοια τῆς δημιουργικότητος πρέπει ἀπαρα-τήτως νὰ συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ «ἐλέγ-χου», πού ἐκφράζει τὴν ἀπαίτησή νὰ παραμένει ὁ ἄνθρωπος κύριος τῶν δημιουργημάτων του. Σέ ὅλα δηλαδή τὰ ἐπίπεδα τῆς δημιουργίας, ἀπὸ τὴν ἐπαγ-γελματικὴ ἐργασία μέχρι τὴν συμμετοχὴ στό κοινο-

5. *Production de la société*, σελ. 17.

6. Ἀκριβῶς ἑλληνικὴ ἀπόδοση δέν ὑπάρχει γιὰ τὸν ὅρο αὐτό.

2. *Production de la société*, σελ. 347.

3. Alain Touraine: *La raison d'être d'une sociologie de l'action*, *Revue française de sociologie*, VIII, 1966, σελ. 520.

4. *Sociologie de l'action*, σελ. 58.

Ὁ Καστοριάδης ἀποδίδει τὴν ἔννοια μὲ τὸν ὅρο «πρόταγμα». Ἰσως ὁ ὅρος «προβολή» βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴ φιλολογικὴ σημασία τῆς λέξης. Ἐμεῖς ἐδῶ θὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν ὅρο «σχέδιο», ἐπειδὴ εἶναι πιὸ κατανοητὸς καὶ ἀποδίδει ἀρκετὰ —πάντως ὄχι πλήρως— τὴν ἔννοια τοῦ projet.

νικό γίνεσθαι, πρέπει ό άνθρωπος νά διατηρεί τόν έλεγχό του πρσίόντος του, του έργου του, του επιτεγματος του.

«Κοινωνικοί δράστες», δηλαδή φορείς της δράσης πού ξεπερνούν τό προσωπικό επίπεδο καί πού ή δράση τους είσχωρεί στό επίπεδο τών «προσανατολισμών» (orientations) της κοινωνίας, είναι τά κοινωνικά κινήματα. Είναι ή δράση αυτών τών φορέων πού χαρακτηρίζεται από τό ζεύγος δημιουργία-έλεγχος.

Τό άλλο βιβλίό, *Παραγωγή της κοινωνίας*, αντιπροσωπεύει τή μετάβαση από μία γενική θεώρηση του τί είναι ή κοινωνιολογία στην επεξεργασία μιάς κοινωνιολογικής ανάλυσης. Είναι ένα βιβλίό πίο προσεγμένο, πίο σαφές, λιγότερο αυθόρμητο, πού έχει χάσει όμως πολύ από τήν πρωτοτυπία καί τή γοητεία της *Κοινωνιολογίας της δράσης*. Έπί πλέον, μέσα στην προσπάθειά του νά κατασκευάσει ένα σύστημα κοινωνιολογικής ανάλυσης χρησιμοποιώντας έννοιες πού από τή φύση τους δέν επιδέχονται συστηματοποίηση, οδηγείται σέ αντιφάσεις.

Η μέθοδος κοινωνιολογικής ανάλυσης, πού αναπτύσσεται, είναι εκείνη πού ταιριάζει στη μετα-βιομηχανική κοινωνία. Η μετα-βιομηχανική κοινωνία πού, στό διάστημα πού μεσολάβησε ανάμεσα στην εμφάνιση του πρώτου καί του δεύτερου βιβλίου, εμφανίζεται σάν πραγματικότητα στά μάτια του Touraine, συνέβαλε πολύ στη διασάφηση καί συγκεκριμενοποίηση των κοινωνιολογικών εννοιών του. Όταν ό Touraine γράφει τήν *Κοινωνιολογία της δράσης*, ανταποκρίνεται ήδη σέ μία συγκεκριμένη αντίληψη των μεταβολών πού υφίσταται ή κοινωνία. Είναι όμως τά γεγονότα του Μαΐου του '68 πού έρχονται νά επαληθεύσουν όρισμένες παρατηρήσεις του καί ν' αποτελέσουν τό πρώτο ιστορικό γεγονός, πού προσφέρει για τήν ανάλυσή του. Τό «κίνημα του Μαΐου», όπως τό ονομάζει ό Touraine, εκφράζει τόν τύπο των καινούργιων συγκρούσεων, πού χαρακτηρίζουν τή μετα-βιομηχανική κοινωνία.

Μετά τήν έκδοση του βιβλίου του *Τό κίνημα του Μαΐου ή ό ουτοπικός κομμουνισμός* (1968), δημοσιεύει τό 1969 τή *Μετα-βιομηχανική κοινωνία*, όπου συστηματοποιεί τά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου κοινωνίας.

Στά πλαίσια της παρούσας μελέτης θά αναφερθούμε άρχικά στό κίνημα του Μαΐου καί στη μεταβιομηχανική κοινωνία. Καί τούτο για δύο λόγους: ό ένας είναι ότι οι ιδέες του Touraine έχουν δεχθεί έντονη τήν επίδραση τόσο των γεγονότων του Μαΐου όσο καί των διαφόρων μεταβολών πού σημειώθηκαν στόν κοινωνικό τομέα τά τελευταία χρόνια. Ό δεύτερος λόγος είναι ότι αυτό θά αποτελέσει μία καλή είσαγωγή σέ όρισμένες βασικές έννοιες πού θά γίνουν εύκολότερα κατανοητές, όταν παρουσιάσουν σέ συνδυασμό μέ παραδείγματα από τήν κοι-

νωνική πραγματικότητα. Στη συνέχεια, θά αναφερθούμε στη μετάβαση από τήν κοινωνική σκέψη στην κοινωνιολογία, όπως τήν αντιλαμβάνεται ό Touraine, στό αντικείμενο της κοινωνιολογίας καί τό ρόλο του κοινωνιολόγου. Τέλος, θά παρουσιάσουμε σύντομα τήν κοινωνιολογική ανάλυση πού επεξεργάζεται ό Touraine στην *Παραγωγή της κοινωνίας*.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

α. τό κίνημα του Μαΐου

ή ή άποκάλυψη των μεταβολών πού έχει ύποσσει ή κοινωνική πραγματικότητα

Τό κίνημα του Μαΐου ή ό ουτοπικός κομμουνισμός είναι μία κοινωνιολογική ανάλυση των φοιτητικών γεγονότων του Μαΐου του '68 στη Γαλλία. Στο έργο αυτό ό Touraine επιχειρεί νά δώσει μία έρμηνεία του φαινομένου χρησιμοποιώντας τήν κοινωνιολογία της δράσης: προσπαθεί νά βρεί τή σημασία των γεγονότων σέ σχέση μέ τήν επέμβαση της κοινωνίας πάνω στόν έαυτό της. «Ό λόγος πού έκανα αυτές τίς σκέψεις δέν ήταν τό νά περιγράψω ένα ιστορικό γεγονός τέτοιο, όπως τό έζησαν οι δράστες του, αλλά τό νά έπισημάνω τή γέννηση αυτών των νέων κοινωνικών αγώνων» νά συλλάβω όχι τό περιεχόμενο μιάς συνείδησης, αλλά τό νόημα μιάς δράσης».⁷

Τά φοιτητικά γεγονότα έρμηνεύονται σάν ένα κοινωνικό κίνημα, μέ τήν έννοια πού έχει αυτός ό όρος στην κοινωνιολογία του Touraine. Είναι ή προσπάθεια μιάς ομάδας νά συμμετάσχει στόν καθορισμό του πολιτισμικού καί του κοινωνικού πεδίου. Αυτό τό κίνημα άντανεκλά τή σύσταση καινούργιων κοινωνικών τάσεων, πού προσδιορίζονται διαμέσου ενός νέου τύπου κοινωνικών συγκρούσεων. Τό φοιτητικό κίνημα άποκαλύπτει τήν εμφάνιση ενός άλλου τύπου κοινωνίας, της μεταβιομηχανικής, πού σιγά-σιγά διαμορφώνεται. Τό φοιτητικό κίνημα εμφανίζεται σάν εκείνη ή μορφή αντίστασης, πού αντιστοιχεί στόν τύπο κυριαρχίας πού εγκαθιδρύεται στη Γαλλία. Η παλαιά άστική τάξη είχε άντικατασταθεί από τήν τεχνοκρατία, πού παίρνει τήν έξουσία ένσωματώνοντας ένα μέρος της άστικής τάξης.⁸ Σάν κάθε κυρίαρχη τάξη, προσπαθεί νά οικειοποιηθεί τό νόημα της ιστορικότητας καί νά καθορίσει σέ τί συνίσταται τό κοινό αγαθό.⁹ Αυτό πού της προσδίδει τήν ιδιαίτερη δύναμή της είναι ότι τά μέσα καταπίεσης πού έχει στα χέρια της είναι άσύγκριτα πολυπληθέστερα καί πολύ πίο

7. *Le mouvement de mai ou le communisme utopique*, σελ. 289.

8. Όπου παρ., σελ. 178.

9. Όπου παρ., σελ. 18.

ἀποτελεσματικά ἀπὸ ἐκεῖνα πού διέθετε κάθε προηγούμενη κυρίαρχη τάξη. Ὁ ἔλεγχος καί ἡ ἐπιρροή της πάνω στὴν κοινωνία εἶναι καθολικά, ἐπεκτείνονται σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἀγγίζει τοὺς ἀνθρώπους ὅχι μόνο διαμέσου τῶν εἰδικευμένων στὴν κοινωνικοποίηση θεσμῶν: τοῦ σχολείου, τῆς οἰκογένειας κτλ., ἀλλὰ καί διαμέσου τοῦ καθημερινοῦ περιβάλλοντος σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς τους: μὲ τὸ ραδιόφωνο, τὴν τηλεόραση, τὴν ἀφίσσα, τὰ ὀπτικοακουστικά σήματα. Τὰ πάντα μετατρέπονται σὲ μέσα χειραγώγησης στὰ χέρια τῆς τεχνοκρατίας, τῆς ὁποίας ἡ ἱκανότητά γιὰ ἐνσωμάτωση γίνεταί τεράστια. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν στερωθεὶ ὀλοκληρωτικά τῇ δημιουργικῇ τους ἱκανότητα, ἔχουν ἀναχθεῖ σὲ ἀπλούς μετόχους μιᾶς κατάστασης πού προσδιορίστηκε χωρὶς τὴ συμμετοχή τους· ἀκόμη χρησιμοποιοῦνται γιὰ δυνάμωσιν τοῦ μηχανισμοῦ πού τοὺς ἐλέγχουν.¹⁰

Μιά διάσταση τοῦ κινήματος τοῦ Μαΐου εἶναι ἡ ἀντίδραση ἀέναντι σ' αὐτὴν τὴν κυριαρχία, αὐτὸ πού ὁ Touraine ὀνομάζει *πολιτισμικὴ ἐξέγερση*. Πρόκειται γιὰ *μιὰ ἐξέγερση* (*révolte*) καί *ὄχι* γιὰ *ἐπανάσταση* (*révolution*), γιατί δὲν εἶχε σάν σκοπὸ νὰ ἀνατρέψει τὴν κατεστημένη τάξη, νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία, ἀλλὰ ἦταν ἡ ἔκφραση τῆς ἄρνησης στὴ χειραγώγηση καί τὴν ἐνσωμάτωση, ἦταν ἡ προσπάθεια τοῦ ἀτόμου νὰ αὐτοβιβρωθεῖ σάν ὑποκείμενο, σάν κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῆς κοινωνίας. Ἡ μορφή τῆς ἐξέγερσης προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ χαρακτήρα τῆς κυριαρχίας. Ἐνάντια σὲ μιὰ κυριαρχία ἀφηρημένη καί ἀπρόσωπη, ἡ ἐξέγερση παίρνει χαρακτηριστὰ καθολικὰ καί προσωπικά.¹¹ Ἐνάντια στοῖς νόημα πού ἐμβάλλεται ἀπὸ τὸν τεχνοκρατικὸ μηχανισμό, οἱ φοιτητὲς ὀρθώνουν μιὰ οὐτοπία: τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀντικοινωνίας, πού δὲν τὴν παρουσιάζουν σάν μιὰ ἐναλλακτικὴ πολιτικὴ λύση, ἀλλὰ πού τὴ ζοῦν μὲ τὸ κίνημά τους.

Καθόσο τὸ κίνημα τοῦ Μαΐου ἀνταποκρίνεται σ' αὐτὸ τὸ χαρακτηριστὰ, παραμένει μιὰ ἀντίδραση σὲ μιὰ κατάσταση, μιὰ ἄρνηση. Ὁ χαρακτήρας του σάν κοινωνικὸ κίνημα μὲ τὴν κοινωνιολογικὴ ἔννοια τοῦ Touraine, ἐκδηλώνεται ὅταν, στὴ δευτέρη κυρίως φάση τῶν γεγονότων, ἡ δράση τῶν φοιτητῶν παίρνει χαρακτήρα κοινωνικοῦ ἀγώνα, πού ἀποσκοπεῖ στὸν *ἐπαναπροσδιορισμὸ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου*. Οἱ φοιτητὲς τώρα δὲν συμπεριφέρονται πιά σάν ἄλλοι φοιτητὲς, ἀλλὰ σάν ἡ κοινωνικὴ κατηγορία τῶν μελλοντικῶν τεχνοκρατῶν.¹² Διαγράφουν μιὰ καινούργια κοινωνικὴ τάξη, πού ἀντιτίθεται στὴν κυρίαρχη τάξη τῶν τεχνοκρατῶν, ἀμφισβητεῖ τὴν ἐξουσία καί διεκδικεῖ τὴ συμμετοχὴ στὸν προσδιορισμὸ τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιθυμία τῶν φοιτητῶν

νὰ συμπεριφερθοῦν σάν κοινωνικὴ τάξη ἐκφράζεται στὸ γεγονός ὅτι ἐπιδίωξαν νὰ ἐνώσουν τὸν ἀγῶνα τους μὲ τὸν ἀγῶνα τῶν ἐργατῶν.¹³ Ὁ Touraine ἀποδίδει τὴν ἀποτυχία αὐτῆς τῆς προσπάθειας στὴν ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸν ἀγῶνα τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ἀνήκει σ' ἓνα τύπο κοινωνίας τοῦ παρελθόντος, καί στὸν καινούργιο τύπο ταξικῶν συγκρούσεων, πού ἐγκαινιάζει τὸ φοιτητικὸ κίνημα. Τὸ τελευταῖο βρίσκει τὴ φυσικὴ του προέκταση σὲ ἄλλες κατηγορίες ἐργαζομένων, κυρίως αὐτὸν πού ἐργάζονται σὲ τομεῖς ἐκμοντερνιζομένων, πού χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴν τεχνοκρατία σάν μέσα χειραγώγησης: ὅπως τὰ μέσα ἐπικοινωνίας, στὴν ἐκπαίδευση, στὸν τομέα χωροταξίας καί οἰκιστικῆς, στὶς ἐρευνες ἀγορᾶς καί κατανάλωσης, στὶς ἐρευνες τῆς κοινῆς γνώμης. Αὐτὲς οἱ κατηγορίες ἐργαζομένων συνέβαλαν στὸ φοιτητικὸ ἀγῶνα μὲ τὴν ἀπεργία καί μὲ τὸ νὰ ἐκφράσουν μιὰ ἄρνηση αὐτῆς μὲ τὴν καταπιεστικὴ κοινωνία.¹⁴

Τὸ κίνημα τοῦ Μαΐου μᾶς ἀποκαλύπτει, λοιπόν, τὴ σύσταση *καινούργιων κοινωνικῶν τάξεων* καί *ἐνα καινούργιο τύπο συγκρούσεων*, πού προσδιορίζουν μιὰ καινούργια κοινωνία. Ἡ κυρίαρχη τάξη, πού ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὴν τεχνοκρατία, δὲν εἶναι, ὅπως ἔαδουμε στὴν ἐπόμενη παράγραφο, μιὰ κοινωνικὴ κατηγορία, ὅπως οἱ τάξεις πού γωρῖσαμε μέχρι σήμερα, ἀλλὰ τὸ σύνολο τῶν μέσων τῆς ἀποπροσωποποιημένης, ἐκλογικευμένης, γραφειοκρατούμενης δράσης τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας: εἶναι ἡ κατεστημένη κοινωνικὴ τάξη πραγματών.¹⁵ Ἡ ἀντίθεση σ' ἓνα τέτοιο ἐχθρὸ δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ἐκείνους πού βρίσκονται ἐξῶ ἀπὸ τὸ σύστημα, ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀλλοτριωμένους, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτοὺς «πού εἶναι στὴν καρδιά τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος καί ἐκείνους πού βρίσκονται πιὸ ἄμεσα ἀντιμέτωποι μὲ τὴν κυριαρχία τῶν μεγάλων πολιτικο-οικονομικῶν μηχανισμῶν».¹⁶ Ἡ ἀμφισβητοῦσα τάξη ἀντιτίθεται στὸ καθεστῶς πού προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κυρίαρχη τάξη καί διεκδικεῖ τὴ συμμετοχὴ τῆς στὸν προσδιορισμὸ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου. Διαμέσου αὐτῶν τῶν συγκρούσεων προσδιορίζονται οἱ κοινωνικὲς τάξεις.

Μέχρι τώρα ἀναφερθήκαμε στὰ χαρακτηριστικά πού ἀποδίδει στὸ κίνημα τοῦ Μαΐου ὁ Touraine καί πού συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν κοινωνιολογικὴ του σκέψη. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ προσθέσουμε ὅτι ὁ Touraine δὲν ἀναλύει καὶ φοιτητικὰ γεγονότα σ' αὐτὴ τους μόνο τὴ διάσταση. Γιὰ μιὰ ὀλοκλήρωση τοῦ θέματος θὰ ἀναφερθοῦμε σύντομα καί στὰ ὑπόλοιπα χαρακτηριστικά, πού ἀναγνωρίζει ὁ Touraine στὸ κίνημα αὐτό.

10. Ὅπου παρ., σελ. 42-43.

11. Ὅπου παρ., σελ. 42-43.

12. Ὅπου παρ., σελ. 177.

13. Ὅπου παρ., σελ. 54-55.

14. Ὅπου παρ., σελ. 203, 214.

15. Ὅπου παρ., σελ. 42.

16. Ὅπου παρ., σελ. 275.

Στήν πρώτη φάση του κινήματος οι φοιτητές έκδηλωσαν και μία αντίδραση απέναντι στο πανεπιστημίο τους. Αυτή ή αντίδραση ήταν διπλή: οι φοιτητές αντιτίθενται σε μία μεταμορφωση του πανεπιστημίου, που θα τους έβαζε στην υπηρεσία της τεχνοκρατίας, και άμφισβητούν όρισμένες μορφές πολιτισμού, που μεταδίδονται από το πανεπιστημίο και ενοούν τους φοιτητές άστικής καταγωγής έξυπνερτώντας συγχρόνως γενικότερα τήν άστική τάξη.¹⁷ 'Αντιτίθενται επίσης μέ μεγαλύτερο αὐθορμητισμό σ' ένα θεσμό, που έχει χάσει τό νόημα τής ύπαρξής του, που δέν προορίζεται πιά νά έκπληρώσει τίς παλιές λειτουργίες του και που δέν έχει ολοκληρωτικά προσαρρτιστεί στην τεχνοκρατία. 'Αντιτίθενται σ' ένα θεσμό, που βρίσκειται μετέωρος, χωρίς σχεδόν ν' ανταποκρίνεται σε άλλους σκοπούς, έκτός από τήν αὐτοσυντήρηση και διαιώνισή του.¹⁸

Ο Touraine λέει: «Τό κίνημα του Μαΐου δέν είναι παρὰ μία άρχή». Δέν έκπληρώνει όλα τά χαρακτηριστικά του κοινωνικού κινήματος, όπως τό θέλει ό Touraine, αλλά είναι ό προάγγελος τέτοιων κινήματων. 'Ο άποκαλυπτικός του χαρακτήρας είναι επίσης σημαντικός: φέρνει στην επιφάνεια ό,τι παρέμενε χωρίς έκφραση μέσα στη γαλλική κοινωνία, ό,τι του άρνούντουσαν τήν ύπαρξη. Χαρακτηριστικά λέγει ότι «έκανε τήν κοινωνία νά τιναχτεί σάν μία τηγανίτα, που μάς δείχνει τήν άλλη τήν όψη». ¹⁹ Πέρα από ένα κοινωνικό κίνημα, τό κίνημα του Μαΐου είναι ένας οὐτοπικός κομμουνισμός, ένα κίνημα καθαρής δημιουργίας, μάς βιωμένης οὐτοπίας. Είναι ή μη πραγματοποιήσιμη επανάσταση, που δέν προσπάθησε νά επιβάλει μία αντικοινωνία, αλλά τήν έζησε στο δρόμο, πίσω από τά όδοφράγματα. Χωρίς πολιτικό πρόγραμμα κάνει τήν κοινωνία νά «κλατάρει». 'Αποκαλύπτει τίς αντιφάσεις της, τόν παραλογισμό της, τήν κρίση της. «Διέλυσε τήν αὐταπάτη μάς κοινωνίας, που ή εύημερία και ή οικονομική ανάπτυξη τή συμφιλίωση μέ τόν έαυτό της, αντικατέστησε τή χίμαιρα του κοινωνικού αγαθού και τής κοινωνικής όρθολογικότητας μέ τήν ύπενθύμιση των αντιφάσεων και των άγώνων τής κοινωνίας».²⁰

β. πρὸς μία μετα-βιομηχανική κοινωνία

Η μετα-βιομηχανική κοινωνία χαρακτηρίζεται από τόν καινούργιο τύπο κοινωνικών συγκρούσεων που τή διέπουν και τόν καινούργιο τύπο κοινωνικών τάξεων που άντιστοιχούν σ' αυτήν. Τό κίνημα

του Μαΐου εισήγαγε ένα καινούργιο τύπο συγκρούσεων, διαμέσων τών όποιών καινούργιες τάξεις άρχισαν νά διαμορφώνονται και νά αντικαθιστούν τίς παλαιές, που τείνουν νά χάσουν τή ζωτικότητα και τό χαρακτήρα τους σάν κοινωνικές τάξεις.

Όσον άφορά τήν έργατική τάξη, ό Touraine, σάν κοινωνιολόγος τής έργασίας που έχει κάνει έρευνες στη βιομηχανία, είχε τήν ευκαιρία νά παρακολουθήσει από κοντά τίς μεταβολές που υπέστη ή έργατική τάξη, τή μετατόπιση τών επιδιώξεων και τών διεκδικήσεών της.

Άλλά και ή θέση των καπιταλιστών μέσα στην κοινωνία δέν παρέμεινε άμετάβλητη: οι καπιταλιστές δέν διαδραματίζουν πιά πρωταρχικό ρόλο μέσα στη σύγχρονη κοινωνία. Η κατοχή των μέσων παραγωγής δέν άποτελεί πιά κριτήριο καθοριστικό. Τή θέση τους κατέλαβαν οι τεχνοκράτες, οι καινούργιοι κάτοχοι μάς εξουσίας, που δέν είναι αυτή τή φορά συνδεδεμένη μέ τά υλικά μέσα τής παραγωγής. *Κεφάλαιο και έξουσία άποφάσεων διαχωρίστηκαν.* Η κυριαρχία δέν έκφράζεται τώρα μέ τήν έκμετάλλευση, αλλά μέ τήν άποστέρηση τής δυνατότητας λήψης άποφάσεων και αὐτοπροσδιορισμού τής προσωπικής και τής κοινωνικής ζωής.²¹

Μέ τή μεταβολή του ρόλου τους μέσα στη βιομηχανία οι έργάτες έχασαν τήν επαναστατική τους όρμη. Δέν προσπαθούν πιά νά καταλάβουν τήν έξουσία, ούτε και νά αλλάξουν τήν κοινωνία. Οι διεκδικήσεις τους άφορούν θέματα μισθοδότησης και οι επιδιώξεις τους είναι φύσης καθαρά επαγγελματικής. Είναι ένσωματωμένοι μέσα στο καθεστώς και έκφράζουν περισσότερο μία επιθυμία άλλαγής θέσης μέσα στα πλαίσια τής δουλειάς τους, παρά μία άμφισβήτηση μεγαλύτερου βεληνεκούς.²²

Ο συνδικαλισμός άλλαξε επίσης λειτουργία. Έγγράφεται όλο και περισσότερο μέσα στο σύστημα των πολιτικών άποφάσεων, γίνεται μία δύναμη άνάμεσα σε άλλες και συμβάλλει τελικά στη θεσμοποίηση των συγκρούσεων και στην ένσωμάτωσή.²³

Κάτω από τή συνθήκη αυτές οι έργάτες δέν μπορούν νά θεωρηθούν πιά σάν τήν τάξη που είναι αντικείμενο υλικής έκμετάλλευσης, ούτε καν είναι δυνατό τώρα νά θεωρηθούν στην οὐσία ότι άποτελούν μία ξεχωριστή τάξη. Ό,τιδήποτε συνιστούσε τό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, που τους ξεχώριζε σάν κοινωνική τάξη, τείνει σήμερα νά έξαλειφθεί.²⁴ Σέ τί άλληθια διαφέρουν σήμερα οι έργάτες από κείνους που δικαιολογημένα ονομάζονται καινούργιοι προλετάριοι, από τους κατώτερους δηλαδή ύπαλ-

17. Όπου παρ., σελ. 177-178.

18. Όπου παρ., σελ. 74-79.

19. Όπου παρ., σελ. 279.

20. Όπου παρ., σελ. 13.

21. *La société post-industrielle*, σελ. 9-15, 103.

22. *Pour la sociologie*, σελ. 142-148. Βλέπε επίσης και στο *La société post-industrielle*, σελ. 56-59.

23. *Pour la sociologie*, σελ. 149-156.

24. *La société post-industrielle*, σελ. 44-45.

λήλους γραφείου, πού ἡ δουλειά τους, παρόλον ὅτι δέν εἶναι χειρωνακτική, εἶναι τό ἴδιο ἐπαναληπτική καί μονότονη μέ ἐκείνη τοῦ ἐργάτη καί πού ὁ μισθός τους εἶναι συχνά κατώτερος τῶν ἐργατῶν;²⁵

Ἡ καινούργια λοιπόν τάξη τῶν κυριαρχουμένων δέν μπορεῖ νά περιορισθεῖ στήν παλαιά τάξη τῶν ἐκμεταλλευμένων· ὁ τύπος τῆς ἐπιβολῆς τῆς μιᾶς τάξης πάνω στήν ἄλλη εἶναι διαφορετικός, καί τό φάσμα τῶν ἀνθρώπων πού ὑφίστανται τήν κυριαρχία καλύπτει τώρα πολλές κατηγορίες. Αὐτή ὅμως ἡ κυριαρχούμενη τάξη ἀποτελεῖ συγχρόνως καί μιᾶ ἀμφισβητούσα τάξη; Σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ Marx, ἦσαν οἱ πῶ ἀλλοτριωμένοι πού ἀποτελοῦσαν τή δύναμη τῆς ἀντίστασης. Στή θεωρία, γιά τίς κοινωνικές τάξεις τοῦ Touraine, εἶναι οἱ λιγότερο ἀλλοτριωμένοι ἀπό τοὺς κυριαρχουμένους πού ἀμφισβητοῦν καί διεκδικοῦν τή συμμετοχή. Οἱ πῶ ἀλλοτριωμένοι εἶναι ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἐσωτερικοποιήσει τίς νόρμες καί τίς ἀξίες πού τοὺς ἐπιβάλλονται, καί πού, συνεπῶς, δέν προσφέρονται γιά μιᾶ κριτική στάση. Οἱ διεκδικήσεις τους ἐγγράφονται μέσα σ' αὐτό πού προβλέπει τό σύστημα.²⁶

Οἱ ἐργάτες λοιπόν δέν μποροῦν νά ἀποτελέσουν τήν ἐπαναστατική τάξη. Τή δύναμη ἀμφισβητούσα κατηγορία ἀποτελοῦν τώρα ἐκεῖνοι πού ἀπό τή φύση τῆς δουλειᾶς τους βρίσκονται κοντά στό κέντρο ἀποφάσεων, στερεοῦνται, ὅμως, συγχρόνως τῆς ἐξουσίας ἀποφάσεων· ἐκεῖνοι πού ἔχουν καί τά μέσα καί τή μόρφωση γιά νά ἀναπτύξουν μιᾶ κριτική γνώμη. Ἀπό αὐτή τήν κατηγορία ἀσκεῖται στήν κοινωνία μας ἡ ἀντίσταση στήν κυριαρχία καί στρατολογοῦνται τά μέλη γιά τά κοινωνικά κινήματα, ἕνα ἀπό τά ὁποῖα, τό σημαντικότερο, εἶναι καί οἱ ταξικοί ἀγῶνες. Κοινωνικά κινήματα μπορεῖ νά ἐκδηλωθοῦν σέ κάθε τομέα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί ὄχι μόνο σέ ἐκεῖνον πού παραδοσιακά ὀνομάζεται πολιτικός τομέας. Σκοπός τους δέν εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλά ἡ συμμετοχή στόν προσδιορισμό τῶν προσανατολισμῶν.²⁷

Οἱ τάξεις ὅμως τοῦ Touraine δέν διαφέρουν ἀπό κείνες τοῦ Marx μόνο ὡς πρὸς τό ποιούς περιλαμβάνουν καί ποῖο εἶναι τό κριτήριο διαχωρισμοῦ τους; Ὑπάρχει καί μιᾶ βαθύτερη διαφορά ὡς πρὸς τό τί εἶδους ἔννοιες εἶναι. Οἱ τάξεις τοῦ Marx εἶναι ἐμπειρικές ἔννοιες, ἀναφερόμενες σέ συγκεκριμένες ομάδες. Ἀντίθετα, οἱ τάξεις τοῦ Touraine εἶναι ἀναλυτικές ἔννοιες. Ἡ κυριαρχούμενη τάξη δέν ἀντιστοιχεῖ στόν Touraine σέ μιᾶ αὐστηρά καθορισμένη ομάδα. Πρόκειται μάλλον γιά μιᾶ κατάσταση κυριαρχίας, στήν ὁποία συμμετέχουν ὅλοι, περισσότερο ἢ λιγότερο.²⁸ Ἔτσι, ὁ Touraine δέν μιλά

γιά μιᾶ πραγματική τάξη, ἀλλά γιά μιᾶ ἔννοια τάξης πού εἶναι ἀναλυτική. Ἡ κυριαρχούσα τάξη εἶναι ἀκόμα πῶ ἀπροσδιόριστη καί πῶ ἀκαθόριστη. Ὁ Touraine προτιμᾷ νά μιλάει γιά τεχνοκρατία παρά γιά τεχνοκράτες, καί αὐτό γιὰτί πρόκειται περισσότερο γιά ἕνα τύπο κυριαρχίας πού ἀσκεῖται ἀπό τοὺς διάφορους μηχανισμούς, παρά γιά ἀνθρώπους πού σάν πρόσωπα κυριαρχοῦν πάνω σέ ἄλλους ἀνθρώπους. Αὐτή ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, μέ τή χειραγώγηση τῶν πολιτῶν πρὸς ὄφελος τῶν μεγάλων τεχνοκρατικῶν μηχανισμῶν, πού βάζουν σάν σκοπό τους τή δική τους ἀνάπτυξη καί τήν αὔξηση τῆς δυνάμεώς τους σέ βάρος τῶν ὑπηρεσιῶν πού προσφέρουν καί πού ἀποτελοῦν θεωρητικά τό λόγο ὑπαρξῆς τους. Ἡ τεχνοκρατία δημιουργεῖ ἕνα περιβάλλον γιά τό σύγχρονο ἀνθρώπο καί μιᾶ τάξη κυριαρχῆς, καθόσο προσδίδει καί καθορίζει πῶς οἱ προσανατολισμοί τῆς κοινωνίας πρέπει νά στρέφονται πρὸς τήν ἐπιδίωξη τῆς αὔξησης, ταυτίζει δέ τήν κοινωνική πρόοδο μέ αὐτή τήν αὔξηση. Οἱ τεχνοκράτες δέν εἶναι τεχνικοί, ἀλλά ἰθύνοντες τῆς κρατικῆς διοίκησης ἢ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἰδεολογία τῶν τεχνοκρατῶν εἶναι ἐκείνη τῆς ὑπηρεσίας τοῦ κράτους, τοῦ κόμματος πού ἔχει τήν ἐξουσία, τῆς οικονομίας. Ἡ ἠθική τους εἶναι ἐκείνη τῆς ἀποπροσωποποίησης.²⁹

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

α. ἀπὸ τή μεταφυσική θεώρηση πρὸς τήν κοινωνιολογική ἐρμηνεία τῆς κοινωνίας

Ἀνέκαθεν οἱ κοινωνίες στοχάστηκαν πάνω στή φύση τους καί θέλησαν νά ἐρμηνεύσουν τόν ἑαυτό τους Πάντα ὅμως ἀναζητοῦσαν μιᾶ ἐρμηνεία ἀπὸ τό χώρο τοῦ ὑπερβατικοῦ. Ἡ διάλυση τῆς μαγείας (désenchantement, Entzauberung) τοῦ κόσμου, γιά τὴν ὁποία μιλάει ὁ Max Weber, πραγματοποιεῖται ὅσο οἱ κοινωνίες συσσωρεύουν τά μέσα, μέ τά ὁποῖα μποροῦν νά ἐπέμβουν πάνω στὸν ἑαυτό τους; μέσα ὁικονομικά, μέσα τεχνικά, γνώσεις.

Ὁ δρόμος γιά μιᾶ κοινωνιολογική ἐρμηνεία τῆς κοινωνίας διανοίγεται μέ τή βιομηχανική ἐπανάσταση. Ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση δημιουργεῖ τίς ἀπαραίτητες ἐκείνες προϋποθέσεις, πού ἐξασφάλισαν στήν κοινωνία τή δυνατότητα μιᾶς αὐτοεπέμβασης πάνω στὸν ἑαυτό της, πράγμα πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τή μετάθεση τοῦ κέντρου βάρους ἀπὸ τοὺς ὑπερβατικούς μετα-κοινωνικούς ἐγγυητές τῆς κοινωνικῆς τάξης σὰ πρακτικά ἐμπειρικά θέματα. Αὐτό ὅμως δέν ἦταν παρά τό πρῶτο βῆμα. Γιὰτί ἡ βιομηχανική κοινωνία, ὅπως τότε διαμορ-

25. Ὅπου παρ., σελ. 82-83.

26. Ὅπου παρ., σελ. 15-16.

27. *Production de la société*, σελ. 37. Ὁμοίως καί *La société invisible*, σελ. 56-59.

28. *La société post-industrielle*, σελ. 103.

29. Ὅπου παρ., σελ. 68-72.

φωνόταν, δεν εμφανίζεται ακόμα σάν δράστης της ίδιας της μεταμόρφωσής της: επικαλείται την ελευθερία επιχείρησης, την αγορά και τούς νόμους της, ενα άδραστο χέρι, που θυμίζει Θεό ή ανώτατο άρχοντα. 'Ακόμα και αυτοί που άποκηρύσσουν τό καπιταλιστικό κέρδος αισθάνονται την ανάγκη να επικαλεσθούν μιά άλλη δύναμη, την εργασία, σάν δημιουργική ενέργεια, ή πρόδος της όποίας έρχεται σέ αντίφαση μέ τήν κυριαρχία της άστικής τάξης. Γι' αυτό και ή βιομηχανική κοινωνία βοηθάει στήν ανάπτυξη της οικονομικής ανάπτυξης κυρίως, ενώ για τήν ανάπτυξη της κοινωνιολογίας ήσαν απαραίτητες οί διαδικασίες εκείνες, τίς όποιες ό Touraine όνομάζει «κινητοποίηση τών κοινωνικών άποθεμάτων». Αυτό σημαίνει ότι τό θέμα δέν είναι πιά ή ύποταγή σέ νομοτελειακές οικονομικές διαδικασίες, αλλά ή κινητοποίηση και ή ενεργοποίηση μέ στόχο τή συμμετοχή στίς αποφάσεις, οί όποιες καθορίζουν τήν πορεία και τό κοινωνικό πλαίσιο.³⁰

Η κοινωνιολογία κάνει τήν εμφάνισή της μέ τή μαρξιστική σκέψη και τό λειτουργισμό. Τόν τελευταίο χαρακτηρίζει ό Touraine σάν τόν «προθάλαμο» της κοινωνιολογίας. 'Ο λειτουργισμός άποτελεί συγχρόνως τήν πρώτη μεγάλη σχολή της κοινωνιολογίας και τήν τελευταία αντίσταση της κοινωνικής σκέψης στήν άνοδο της κοινωνιολογίας.³¹ Έμφανίζεται όταν ή κοινωνία άποδεσμεύεται άπό τή μετα-κοινωνική έρμηνεία της τάξης, πού αντιπροσωπεύεται άπό τό Θεό, τόν 'Ανθρωπο ή τήν 'Ιστορία, αλλά σέ μιά στιγμή, κατά τήν όποια τό θέμα της τάξης δέν έχει ακόμα ξεπεραστεί και παραμένει μέσα στήν αντίληψη πού έχει ή κοινωνία για τόν έαυτό της. 'Ο λειτουργισμός εγγράφεται στό ρεύμα αυτό και συμβάλλει σ' αυτή τήν κατεύθυνση: ή κοινωνία γίνεται ύποκειμένο μέ δικές της ανάγκες και έπιταγές. 'Ολα μετριούνται τώρα σέ σχέση μέ τήν κοινωνία, γι' αυτό και έχουμε έπικράτηση του λειτουργικού, τόν ένωσωματομένου, του συνεχούς.

'Ο Μαρξισμός, σάν σκέψη εξελισιαρχική, τοποθετεί τό νόημα της κοινωνίας έξω άπό αυτήν. Τό ιστοριοστικό στοιχείο είναι έντονο σ' αυτόν: ή ιστορία μεταμορφώνεται σέ αυτόνομη δύναμη, σ' ένα μετακοινωνικό έγγυητή. Η μαρξιστική διάκριση σέ ύποδομή και έποικοδομή δίνει και στήν οικονομία ένα χαρακτηρισμό μετα-κοινωνικό. 'Ο Touraine προσπαθεί νά δείξει ότι πολλά στοιχεία του μαρξισμού άνήκουν σέ μιά προκοινωνιολογική σκέψη, συγχρόνως όμως δέχεται ότι ή άνάλυση πού κάνει ό Μάρξ στή βιομηχανική κοινωνία μέ βάση τίς κοινωνικές τάξεις είναι ό τύπος άνάλυσης πού ταιριάζει στήν κοινωνία αυτή. 'Επίσης ό Touraine χρησιμοποιεί πολλές μαρξιστικές έννοιες, όπως είδαμε

όταν περιγράψαμε τή μετα-βιομηχανική κοινωνία, άφού πρώτα τίς προσαρμόσει στήν καινούργια πραγματικότητα πού βρίσκεται έν τώ γίνεσθαι. 'Όπως ό ίδιος λέγει, στήν *Παραγωγή της κοινωνίας* επιχειρεί μιά άνάλυση της σημερινής κοινωνίας αντίστοιχη μέ εκείνη πού έκανε ό Μάρξ για τή βιομηχανική κοινωνία.³² 'Αναγνωρίζει ακόμη ό Touraine ότι ή μαρξιστική σκέψη περιλαμβάνει τίς θεμελιώδεις άρχές της κοινωνιολογικής άνάλυσης: ό μαρξισμός άποκάλυψε τήν ιδεολογική έπηρεία της κυρίαρχης τάξης πάνω στήν κοινωνία, έδωσε μιά εικόνα της κοινωνίας σάν πεδίου συγκρούσεων, απέδωσε πρωταρχική σημασία στά κοινωνικά κινήματα.³³

Γιά πρώτη φορά στή μετα-βιομηχανική κοινωνία εξαλείφονται όλοκληρωτικά οί μετα-κοινωνικοί έγγυητές διότι μόνο τώρα ή κοινωνία κατορθώνει νά θεωρήσει τόν έαυτό της σάν δικό της έργο, σάν άποτέλεσμα της δράσης της. Οί κοινωνικοί δράστες έχουν συνείδηση τών μέσων πού διαθέτουν για νά παρέμβουν πάνω στή λειτουργία της κοινωνίας, νά κατευθύνουν τήν κοινωνική άλλαγή, νά διαπλάσουν τό περιβάλλον τους. Η κοινωνία βγαίνει άπό τήν ιστορία, για νά τοποθετήσει τήν ιστορικότητα στό κέντρο της.³⁴

'Ο,τι λοιπόν για τούς άλλους γίνεται αισθητό σάν κρίση της κοινωνιολογίας, για τόν Touraine άποτελεί ένδειξη για τή γέννησή της. «Οί πόνοι της κοινωνιολογίας δέν είναι πόνοι της άγνοίας της, αλλά της γέννησής της».³⁵ Η κοινωνιολογία σάν τρόπος γνώσεως αντίστοιχη στή μετα-βιομηχανική κοινωνία και δέν μπορεί ν' αναπτυχθεί πλήρως παρά μόνο σ' αυτή. Η άκτισιοανλιστική άνάλυση του Touraine είναι μιά προσπάθεια νά τεθούν τά θεμέλια της διαμόρφωσης μιάς καινούργιας κοινωνιολογίας, πού θά είναι ίκανή ν' ανταποκριθεί στίς άπαιτήσεις μιάς καινούργιας κοινωνικής ρύθμισης και μιάς καινούργιας πνευματικής σύλληψης του κόσμου.

β. τό άντικείμενο της κοινωνιολογίας και ό ρόλος του κοινωνιολόγου

Τό άντικείμενο της κοινωνιολογίας προσδιορίζεται άπό δύο παράγοντες: ό ένας είναι τά όρια πού μπαίνουν στή γνώση του κοινωνικού και ό δεύτερος τά γνωστικά ενδιαφέροντα μιάς κοινωνιολογικής κατεύθυνσης.

'Ο Touraine λέγει ότι ή κοινωνιολογία δέν μπορεί νά έχει σάν άντικείμενο τήν άμεση και πλήρη γνώση της έμπειρικής πραγματικότητας και τών

32. *Production de la société*, σελ. 186.

33. 'Όπου παρ., σελ. 186. 'Ομοίως και *La société invisible*, σελ. 42-43, 77.

34. *Production de la société*, σελ. 35.

35. 'Όπου παρ., σελ. 67.

30. *Production de la société*, σελ. 62.

31. *Pour la sociologie*, σελ. 220.

κοινωνικὸν φαινόμενον. Καί αὐτό γιατί μιά τέτοια γνώση εἶναι ἀδύνατη. Ὁ κοινωνικός χώρος εἶναι τόσο πολύπλοκος καί ὅσα συμβαίνουν σ' αὐτόν τόσο ἀλληλεπένετα, ὥστε καί τὸ πῶς ἄλλο φαινόμενο νά μὴν μπορεῖ νά μελετηθεῖ στὴν πληρότητά του: «Ἀναλύοντας ὁποιοδήποτε συγκεκριμένο γεγονός, ὅσοδη ποτε ἀσήμαντο κι ἂν εἶναι τοῦτο, εἴμαστε πάντα ὑποχρεωμένοι νά ἀνατρέχουμε σέ μιά ἀτέρμονη σειρά προσυμβάντων καί συνθηκῶν, ἔτσι ὥστε σέ κάθε στιγμή νά εἶναι μπροστά μας ὁλόκληρη ἡ παγκόσμια ἱστορία, πράγμα πού σημαίνει ὅτι τὰ πάντα βρίσκονται μέσα στὰ πάντα».³⁶

Οὐτε ὅμως καί τὸ «κοινωνικό γεγονός» μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο τῆς κοινωνιολογίας. Ὁ,τιδήποτε μπορεῖ νά παρατηρηθεῖ μέσα στόν κοινωνικό χώρο εἶναι σύνολο ἐρμηνειῶν, ἰδεολογίας, ἐλεγχόμενης συμπεριφορᾶς. Τὸ ἀντικείμενο τῆς κοινωνιολογίας, λοιπόν, ὀρίζεται πρῶτ' ἅπ' ὅλα σάν μιά πράξη ριζικῆς κριτικῆς καί ἀρνήσεως νά γίνεи πιστευτὸ ὅ,τιδήποτε λέγεται γιὰ τὰ κοινωνικά γεγονότα. Αὐτὸ ἀναγκάζει τὸν κοινωνιολόγο νά μὴν δέχεται σάν ἀντικείμενο τῆς μελέτης του ὅ,τι «συναντᾷ» μέσα στόν κοινωνικό χώρο, ἀλλὰ νά ἀναζητᾷ τὰ «κοινωνιολογικά γεγονότα» πού βρίσκονται μέσα στὰ κοινωνικά γεγονότα.³⁷

Τὴν ἀκτισιοναλιστικὴ κοινωνιολογία ἐνδιαφέρει ἡ συμπεριφορὰ καί ἡ δράση. Ἐτσι, ὁ Touraine ὀρίζει σάν ἀντικείμενό της τίς «κοινωνικές σχέσεις». Κοινωνικές σχέσεις ὑπάρχουν, ὅταν ἔχουμε δύο κοινωνικούς δράστες πού δροῦν ἐνδοσυστηματικά σέ ἀναφορά μὲς κάτι πού εἶναι κοινὸ καί γιὰ τοὺς δύο καί συνιστᾷ τὴν ἐνότητά τους. Οἱ κοινωνικές σχέσεις εἶναι κοινωνιολογικά γεγονότα, γιατί δέν συμπίπτουν ποτέ πλήρως μὲς μιά κατάσταση ἢ συμπεριφορὰ πού μπορεῖ νά παρατηρηθεῖ. Εἶναι ἐννοιοκατασκευές, πού συνθέτονται γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἀνάλυσης.³⁸ Ἐχουμε κοινωνικές σχέσεις διαφόρων τύπων, ἀνάλογα μὲς τὸ ἐπίπεδο ἀνάλυσης πού ἀντιστοιχοῦν. Γιὰ τὴν κοινωνιολογία τῆς δράσεως σημαντικότερες εἶναι οἱ σχέσεις ἀντίθεσης: τὰ κοινωνικά κινήματα καί οἱ κοινωνικές τάξεις.

Ὁ κοινωνιολόγος δέν ἀνήκει στοὺς κοινωνικούς δράστες, γιατί δέν μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μὲς μίαν ἀποψη, δεδομένου ὅτι κάθε τοποθέτηση ἔχει ἰδεολογικὴ βάση. Ὁ κοινωνιολόγος ὅμως δέν εἶναι οὔτε ἕνας ἀμέτοχος μελετητής: μελετώντας τοὺς κοινωνικούς δράστες ἀποσαφηνίζει τὴν δράση τους καί καθιστᾷ φανερὴ τὴν σημασία τῆς στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας. Αὐτὸ ἔχει ἐπιπτώσεις στὴν περατῆρω συμπεριφορὰ τους. Κυρίως, ὅταν πρόκειται γιὰ κοινωνικά κινήματα καί ταξικές συγκρούσεις, μπο-

ροῦμε νά ἀναφερθοῦμε στὸ ἀκόλουθο θεωρητικὸ σχῆμα: ὁ κοινωνιολόγος κάνει μιά πρώτη ἀνάλυση, πού χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς κοινωνικούς δράστες γιὰ νά ἐπαναπροσδιορίσουν τὴν θέση τους καί νά δώσουν νέα κατεύθυνση στὴν δράση τους. Ὁ κοινωνιολόγος κάνει τότε τὴν ἀνάλυση τῆς καινούργιας κατάστασης πού διαμορφώνεται. Οἱ κοινωνικοὶ δράστες χρησιμοποιοῦν πάλι τὴν ἀνάλυση τοῦ κοινωνιολόγου, ὁ ὁποῖος θά ἀντιμετωπίζει τὴν ἀνάγκη μιάς καινούργιας ἀνάλυσης. Ἡ διαδικασία αὕτη συνεχίζεται ἐπ' ἀόριστο.

Ἡ συνεργασία αὕτη τοῦ κοινωνιολόγου δέν σημαίνει ἀνάμιξη καί ταύτισή του μὲς τοὺς κοινωνικούς δράστες: εἶναι μόνο μιά «παρέμβαση», τὴν ὁποία ὁ Touraine περιγράφει ὡς ἐξῆς: «Ὁ κοινωνιολόγος δέν εἶναι ὁ θεατὴς πού παρακολουθεῖ τοὺς «δρώντες» νὰ παίζουν ἕνα ἔργο. Συμβάλλει στὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἔργου πού θά γραφεῖ κάποια μέρα, ἐπεὶδὴ θά ἔχει πρῶτα παίχτει. Ἀκόμα καλύτερα, δουλεῖ μαζί μὲς τοὺς δρώντες, γιὰ νά μάθουν ἀπὸ κοινὸ νά ἀναγνωρίζουν τὰ δρώμενα».³⁹

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ἡ κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση

Στὴν *Παραγωγή τῆς κοινωνίας* ὁ Touraine ἐπεξεργάζεται μιά κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση, πού προορίζεται γιὰ μιά μακροκοινωνιολογικὴ κυρίως μελέτη τῆς κοινωνίας, διαμέσου τῆς ὁποίας προχωρεῖ στὴν ἀνάλυση πῶς συγκεκριμένων μορφῶν. Ἡ ἀνάλυση αὕτη εἶναι συγχρονικὴ, δηλαδή, κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Touraine, ἐφαρμόζεται σέ μιά κοινωνία, ὅσον καιρὸ οἱ κύριοι κοινωνικοὶ δράστες δέν ἀντικαθίστανται. Ἡ ἀκτισιοναλιστικὴ κοινωνιολογία δέν εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, δηλαδή τῆς μετάβασης ἀπὸ μιά κοινωνία σέ ἄλλη. Γι' αὐτὸ στὰ βιβλία τοῦ Touraine ἀφιερώνεται πολὺ λίγος χώρος στὸ θέμα αὐτό.

Αὐτὸ τὸ σύστημα κοινωνιολογικῆς ἀνάλυσης ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐννοιοκατασκευές. Οἱ τρεῖς βασικὲς ἐννοιες πού περιλαμβάνει εἶναι ἡ ἱστορικότητα, τὸ σύστημα ἱστορικῆς δράσεως καί οἱ κοινωνικὲς τάξεις. Ἡ ἀνάλυση γίνεται σέ τρία ἐπίπεδα, στὰ ὁποία χωρίζεται ἀναλυτικὰ ἡ κοινωνία: τὸ ἐπίπεδο τῆς ἱστορικότητας, τὸ ἐπίπεδο τῶν θεσμῶν καί τὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἡ ἱστορικότητα κυριαρχεῖ πάνω στὰ ἄλλα δύο ἐπίπεδα, πού ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ τὴν ἐκφρασή της. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα στὴν κοινωνία

36. *Sociologie de l'action*, σελ. 30.

37. *Pour la sociologie*, σελ. 25-26.

38. Ὅπου παρ., σελ. 30 ἐξ. Ὁμοίως καί *Production de la société*, σελ. 15.

39. *Pour la sociologie*, σελ. 54.

κή πρακτική και όργάνωση προσδιορίζεται από το σύστημα ιστορικής δράσης.

Ιστορικότητα και κοινωνικές τάξεις. Η ιστορικότητα είναι ή βασική έννοια της άκτισοναλιστικής ανάλυσης. Έκφράζει την ικανότητα της κοινωνίας νά παράγεται, νά μεταμορφώνεται, μέ την πιό ριζοσπαστική έννοια του όρου: μεταβάλλοντας τούς κανόνες πού τή διέπουν, διαμορφώνοντας τό ίδιο της τό ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η αναφορά όμως στή δράση της κοινωνίας πάνω στόν έαυτό της μπορεί νά δημιουργήσει σύγχυση, σχετικά μέ τό ποιός είναι αυτός πού δρά. Η ιστορικότητα προϋποθέτει τούς φορείς της, πού είναι οί κοινωνικές τάξεις. Στο διαχωρισμό αυτό της κοινωνίας σέ δύο αντίτιθέμενες κοινωνικές τάξεις όφείλεται ή ιδιότητα της νά είναι συγχρόνως ένιαία και δυαδική. Έτσι, έρμηνεύεται και τό γεγονός ότι μπορεί νά δρά έπάνω της. Οί προϋποθέσεις και συγχρόνως τά μέσα, μέ τά όποια κατορθώνει ή κοινωνία αυτή την αυτο-δράση και αυτοεπέμβαση, είναι τά στοιχεία εκείνα πού συνθέτουν την ιστορικότητα, δηλαδή ή συσσώρευση, ό τρόπος γνώσης και τό πολιτισμικό μοντέλλο.⁴⁰

Συσσώρευση είναι ή αφαίρεση ενός τμήματος της παραγωγής από την κατανάλωση, γιά νά επενδυθεί πάλι σέ έργα ή στην παραγωγή. Μέ τή συσσώρευση εξασφαλίζουμε στόν υλικό τομέα τό εργαλείο μέ τό όποιο θά ξεπεραστεί ή κοινωνία από τόν έαυτό της. Ό τρόπος συσσώρευσης, δηλαδή ό τύπος παραγωγικής επένδυσης, άποτελεί την οικονομική βάση της ιστορικότητας και προσδιορίζεται από τό πολιτισμικό μοντέλλο.⁴¹

Ό τρόπος γνώσης έχει δύο όψεις: ή μία αντι-στοιχεί στό σύνολο των τεχνικών μέσων πού διαθέτει μία κοινωνία, ή άλλη στην ικανότητα της κοινωνίας νά κατασκευάσει ένα σύνολο συμβόλων, διαμέσου των όποιων μπορεί νά γνωρίσει τόν έαυτό της, τό φυσικό και τόν κοινωνικό κόσμο. Η γνώση πού ή κοινωνία διαθέτει γιά τόν έαυτό της είναι άπαραίτητη, γιά νά μπορεί νά «κρατάει απόσταση» σέ σχέση μέ τή λειτουργία της.⁴²

Τό πολιτισμικό μοντέλλο είναι ή εικόνα της δημιουργικότητας πού έχει μία κοινωνία, όπως επίσης και ό τρόπος, σύμφωνα μέ τόν όποιο ή κοινωνία αυτή αντιλαμβάνεται την ικανότητα πού έχει γιά δράση πάνω στόν έαυτό της. Τό πολιτισμικό μοντέλλο προσδιορίζει άπευθείας τό σχηματισμό ενός συστήματος ιστορικής δράσης, προσδιορίζει δηλαδή τούς προσανατολισμούς της κοινωνίας. Είναι, έπομένως, τό συνθετικό πού εκφράζει καλύτερα την ιστορικότητα. Η συσσώρευση και ό τρόπος

γνώσης εξαρτώνται από τό πολιτισμικό μοντέλλο, άλλα και αυτό μέ τή σειρά του έπηρεάζεται από τά άλλα συνθετικά.⁴³

Η συσσώρευση, ό τρόπος γνώσης και τό πολιτισμικό μοντέλλο μιας κοινωνίας διοικούνται από την κυρίαρχη τάξη της κοινωνίας αυτής, ή όποια επιδιώκει νά ταυτισθεί μέ την ιστορικότητα. Η προσπάθειά της αυτή συνιστά μία ιδεολογική ταύτιση των ταξικών της συμφερόντων μέ την ιστορικότητα. Η κυρίαρχόμενη τάξη άμφισβητεί την έξουσία της κυρίαρχης τάξης και αντίσέκεται. Η σύγκρουση των τάσεων πού έπέρχεται έχει σάν αντικείμενο τόν προσδιορισμό των προσανατολισμών της κοινωνίας. Αυτά πού κάθε φορά προκύπτουν σάν προσανατολισμοί της κοινωνίας είναι λοιπόν τό άποτέλεσμα μιας διαμάχης και δέν εκφράζουν ποτέ ένα μόνο κοινωνικό δράστη.⁴⁴

Τό σύστημα ιστορικής δράσης. Τό σύστημα ιστορικής δράσης (ΣΙΔ) μς μεταφέρει από την ιστορικότητα σέ μορφές πιό συγκεκριμένες. Τό ΣΙΔ άποτελεί την έπιβολή της ιστορικότητας πάνω στην κοινωνική πρακτική. Είναι ένα σύνολο προσανατολισμών, πού άπορρέουν κυρίως από τό πολιτισμικό μοντέλλο και προσδιορίζουν την κοινωνική πρακτική, δηλαδή βάζουν την κοινωνική δράση στην ύπηρεσία του πολιτισμικού μοντέλλου και καθιστούν την κοινωνική πρακτική ένσάρκωση της ιστορικότητας της κοινωνίας πού τά πλαισιώνει. Τό ΣΙΔ συνδέει, λοιπόν, την ιστορικότητα μέ τή λειτουργία. Δέν προκειται γιά μία ύλοποίηση του πολιτισμικού μοντέλλου, «σάν νά συγκεκριμενοποιόταν ή 'ιδέα' μιας κοινωνίας σέ διάφορες θεσμικές περιοχές: οικονομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, κτλ. Συνδέει αντίθετα πράγματα και συνεπώς προσδιορίζεται από έντάσεις. Είναι συγχρόνως μηχανισμός ξεπεράσματος της λειτουργίας της κοινωνίας και προσδιορισμός της». ⁴⁵ Τό σύστημα ιστορικής δράσης, δηλαδή ή έπιβολή των προσανατολισμών της κοινωνίας πάνω στην κοινωνική πρακτική, εκφράζεται μέ ζεύγη αντίθεσεων πού προσδιορίζουν την ένταση ανάμεσα στην ιστορικότητα και τή λειτουργία. Τά τρία σημαντικότερα ζεύγη είναι: κίνηση-τάξη, προσανατολισμοί-άποθέματα, πολιτισμός-κοινωνία. Τά ζεύγη αυτά άποτελούν τις διαστάσεις του ΣΙΔ. Ό συνδυασμός των διαστάσεων μς έπιτρέπει νά προσδιορίσουμε τή θέση των στοιχείων του ΣΙΔ.

Τό ΣΙΔ είναι ή διαδικασία, κατά την όποια μία κίνηση μετατρέπεται σέ τάξη. «Αυτή ή τάξη είναι άδιαχώριστη από την κίνηση, άλλα βρίσκεται σέ αντίθεση μαζί της, όπως ή κατονομή ή ή κατανάλωση αντίτιθενται στην παραγωγή, παρόλο ότι συν-

40. *Production de la société*, σελ. 10, 11, 26, 81.

41. Όπου παρ., σελ. 29, 10, 26, 32.

42. Όπου παρ., σελ. 25-26, 28, 32.

43. Όπου παρ., σελ. 10, 26, 29, 81.

44. Όπου παρ., σελ. 5, 30-31.

45. Όπου παρ., σελ. 6, 81, 83.

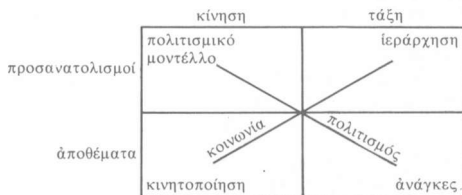
δέονται μαζί της.» «Η ιστορική δράση δέν είναι μέ κανένα τρόπο μιά καθαρή κίνηση αδιάκοπου ξεπεράσματος τής κοινωνικής τάξης. Έγκαθιστά μιά κοινωνική τάξη.» «Η ένταση ανάμεσα στην κίνηση καί τήν τάξη είναι, λοιπόν, ένταση τών δύο πλευρών τής ιστορικότητας: ξεπέρασμα τής λειτουργίας τής κοινωνίας καί θεμελίωση τών κατηγοριών τής κοινωνικής πρακτικής».⁴⁶

Η ένταση ανάμεσα στους προσανατολισμούς καί τά κοινωνικά αποθέματα οφείλεται στην αντίδραση καί τήν αδράνεια πού εκφράζουν τά τελευταία. Η ιστορικότητα καί, κυρίως, τό συνθετικό της τού πολιτισμικού μοντέλλου, δέν μπορούν νά οδηγήσουν σέ όποιουσδήποτε προσανατολισμούς, καί, κυρίως, δέν μπορούν όλοι οί προσανατολισμοί νά μεταφραστούν σέ κοινωνική πρακτική. Τά κοινωνικά αποθέματα διαγράφουν τά φυσικά καί κοινωνικά όρια πού επιβάλλονται στή δράση. Τά πολιτισμικά μοντέλλα πού αντιστοιχούν στίς κοινωνίες τού παρελθόντος έβηταν από μόνα τους περιορισμούς, γιατί ό άνθρωπος δέν θεωρούσε τόν έαυτό του ίκανό νά μεταβάλει τό κοινωνικό του περιβάλλον. Η σύγχρονη κοινωνία, απαλλαγμένη από τέτοιους περιορισμούς, εξακολουθεί νά δεσμεύεται από τήν αντίσταση άλλων πηγών πού είναι: οί ίδιες οί τεχνικές, οί βιολογικές συνθήκες τού ανθρώπου, ή δομή τής φύσης. Ό άνθρωπος δέν περιορίζεται μόνο σέ μιά γωνία μέσα στό οικοσύστημα: μπορεί νά επέμβει πάνω στή φύση καί τήν κοινωνία, είναι δημιουργός, αλλά δέν είναι δημιουργός παντοδύναμος. Η φύση εξακολουθεί νά άσκει τούς περιορισμούς της πάνω στην κοινωνία καί τόν άνθρωπο.⁴⁷

Η τρίτη σημαντική διάσταση είναι εκείνη τού πολιτισμού-κοινωνίας. Τό ζεύγος αυτό δέν βρίσκεται σέ πραγματική αντίθεση, αλλά εκλαμβάνουμε τίς έννοιες αυτές σάν αντιτιθέμενες, γιά νά εκφράσουμε τό ΣΙΔ. Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι τό ΣΙΔ είναι ένα μοντέλλο κοινωνίας, πολιτισμός καί συγχρόνως κοινωνικές μορφές. Η σχέση μεταξύ πολιτισμού καί κοινωνίας καθορίζεται μέ βάση τή διασταύρωση τών δύο άλλων διαστάσεων.⁴⁸

Μέ βάση τό συνδυασμό τών τριών αυτών διαστάσεων πού προσδιορίζονται από τά πίο πάνω αναφερθέντα ζεύγη, μπορούμε τώρα νά κατασκευάσουμε τό ΣΙΔ τοποθετώντας τά στοιχεία του στίς θέσεις πού τούς αντιστοιχούν. Τά στοιχεία τού ΣΙΔ είναι τά έξις τέσσερα: ή κινητοποίηση, ή ιεράρχηση, οί ανάγκες καί τό σημαντικότερο, ένα από τά συνθετικά τής ιστορικότητας: τό πολιτισμικό μοντέλλο.

Τό σχήμα πού προκύπτει είναι τό ακόλουθο:

Στό σχήμα αυτό τά τέσσερα στοιχεία είναι έτσι τοποθετημένα σέ σχέση μέ τίς διαστάσεις, πού καθένα από αυτά έχει τήν ίδια θέση μέ καθένα από τά άλλα τρία σχετικά σέ μιά διάσταση καί αντιτίθεται σ' αυτά στίς δύο άλλες διαστάσεις. Τό πολιτισμικό μοντέλλο τοποθετείται από τήν πλευρά τής κίνησης καί όχι τής τάξης, τών προσανατολισμών καί όχι τών αποθεμάτων, τού πολιτισμού καί όχι τής κοινωνίας. Τό πολιτισμικό μοντέλλο πρέπει νά συμπληρωθεί από ένα στοιχείο, πού θέτει τά αποθέματα στην ύπηρεσία τού πολιτισμικού μοντέλλου. Αυτό τό στοιχείο μπορεί νά ονομασθεί κινητοποίηση. Η κινητοποίηση αυτή τών αποθεμάτων μās μεταφέρει στην πλευρά τής τάξης, τής κοινωνικής καί οικονομικής οργάνωσης. Έδώ συναντούμε μιά ιεράρχηση πού αντιστοιχεί στό πολιτισμικό μοντέλλο. Η ιεράρχηση αυτή αναφέρεται στην κατανομή τών αποθεμάτων. Οί ανάγκες βρίσκονται από τήν πλευρά τού πολιτισμού καί τήν πλευρά τών αποθεμάτων, καί είναι συμπληρωματικές τής ιεράρχησης μέσα στό χώρο τής τάξης.⁴⁹

Η άνωτέρω περιγραφή αναφέρεται στή μετάβαση από τήν ιστορικότητα στην κοινωνική πρακτική. Η αντίστροφη σχέση, δηλαδή από τήν κοινωνική πρακτική καί τή λειτουργία τής κοινωνίας πρós τήν ιστορικότητα, άποτελεί τήν άλλη πλευρά τής πραγματικότητας, ή καλύτερα—όπως λέει ό Τουαίινε—ή ιστορικότητα καί ή κοινωνική πρακτική βρίσκονται σέ μιά σχέση κυκλικότητας. Η ανάλυση μέ βάση τήν άρχή τής κυκλικότητας είναι ή μόνη πού δέχεται τήν ένότητα τού κοινωνικού χώρου καί τήν ίση σημασία όλων τών στοιχείων του. Όποιαδήποτε άλλη περιγραφή τών σχέσεων οδηγεί ύποχρεωτικά στην ανάδειξη κάποιου παράγοντα σάν σημαντικότερου, χρονικά πρότερου, γενεσιουργού (πρβλ. τή μαρξιστική διάκριση ανάμεσα στην ύποδομή καί τήν έποικοδομή). Ό Τουαίινε θεωρεί τήν κυκλικότητα σάν τήν πίο στοιχειώδη προϋπόθεση γιά τήν ύπαρξη μιάς κοινωνιολογικής ανάλυσης: «μόλις σπάσουμε αυτόν τόν κύκλο εισβάλλει ό ιδεαλισμός».⁵⁰

46. Όπου παρ., σελ. 83-86.

47. Όπου παρ., σελ. 84-85.

48. Όπου παρ., σελ. 85.

49. Όπου παρ., σελ. 86-89.

50. Όπου παρ., σελ. 36.

“Ένα άλλο σχήμα απεικονίζει, σε αντίστροφη από την προηγούμενη φορά, τη σύνδεση μεταξύ ιστορικότητας και οικονομικής δραστηριότητας. Το σχήμα αυτό περιλαμβάνει μαζί με τις διαστάσεις όχι μόνο τα στοιχεία του ΣΙΔ αλλά και νέα στοιχεία, μεταξύ των οποίων πρωταρχικό ρόλο παίζει η συσώρευση. Ακολουθούν άλλα σχήματα, στα οποία εισάγονται τα αντι-στοιχεία—γιά τα οποία θα μιλήσουμε άμεσα—πιο κάτω—και μία σειρά απεικονίσεων. Κάθε μία από τις απεικονίσεις αυτές αντιστοιχεί σ’ ένα τύπο κοινωνίας, ο οποίος καθορίζεται από τη σχετική θέση ανάμεσα στα στοιχεία. Ο Touraine αναφέρεται σ’ ένα δομικό νόμο, ο οποίος προσδιορίζει την εναλλαγή της θέσης των στοιχείων. Όδυνούμεθα δηλαδή σε μία τυπολογία κοινωνιών.⁵¹

Η πληθώρα των απεικονίσεων συμβάλλει περισσότερο σε μία σύγχυση παρά στη διευκρίνιση του θέματος. Αυτό όμως που έντυπωσιάζει περισσότερο είναι ή τυπολογία, στην οποία καταλήγει. Μία τέτοια συστηματοποίηση έρχεται σε σύγκρουση με τη συνήθη ευελιξία των θέσεων του Touraine και αντιπράσκει με τις επανειλημμένες δηλώσεις του ότι ή ακτισοναλιστική κοινωνιολογία αποτελεί τό οργανο μελέτης της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας.

Όπως είδαμε, τό ΣΙΔ είναι ένα σύστημα εντάσεων και ανισορροπίας. Η κοινωνία όμως δεν είναι μόνο ιστορικότητα, είναι επίσης και οργάνωση. Η αντίθεση λοιπόν ανάμεσα στα στοιχεία του ΣΙΔ πρέπει κάποτε νά καταλύεται. Τό έργο αυτό αναλαμβάνεται από τα αντι-στοιχεία, όπως ονομάζονται, λόγω αυτής τους της ιδιότητας, οι σίτοι των κοινωνικών δραστών. “Όταν ή διαμάχη μεταξύ των κοινωνικών δραστών οδηγεί στην επικράτηση ενός εκ των δύο, τότε ο κοινωνικός δράστης αυτός με την καθοδήγηση των αντιστοιχείων ανάγει την ιστορικότητα σε οργάνωση και έτσι καταστρέφει τό σύστημα αντιθέσεων και εντάσεων, πού είναι ή ιστορική δράση. Η κοινωνική οργάνωση και ή λειτουργία της είναι, λοιπόν, τό πρόσκαιρο αποτέλεσμα της μεταρροπής της κίνησης σε τάξη.

Τά αντι-στοιχεία αποτελούν την αντίθεση των στοιχείων. “Ανήκουν σ’ ένα μόνο κοινωνικό δράστη και δέν προσδιορίζονται στη σχέση τους με άλλα αντι-στοιχεία, αλλά είναι ανεξάρτητα και αυτόνομα. Είναι αυτό πού συνήθως ονομάζεται άξία.⁵²

Τά τρία επίπεδα της κοινωνιολογικής ανάλυσης. Τό σύστημα ιστορικής δράσης μάς έφερε κοντύτερα στην έμπειρική πραγματικότητα. Η συνάρτηση δ-

μως της κοινωνιολογικής ανάλυσης με την ιστορική περιγραφή επιτυγχάνεται μόνο με τη διάκριση τριών επιπέδων στην κοινωνιολογική ανάλυση: του επιπέδου της ιστορικότητας, πού αντιστοιχεί στην παραγωγή της κοινωνίας, του θεσμικού επιπέδου, πού αναφέρεται στην προσαρμογή της, και του επιπέδου της οργάνωσης, πού αντιστοιχεί στη λειτουργία της.⁵³ Τό ΣΙΔ προσδιορίζει έναν αναλυτικό τύπο κοινωνίας, πού δέν συμπίπτει με καμία συγκεκριμένη κοινωνία. Κάθε συγκεκριμένη, δηλαδή ιστορική, κοινωνία αποτελεί μίγμα διαφόρων τύπων ιστορικότητας. Η μετα-βιομηχανική κοινωνία λοιπόν, όπως και κάθε άλλο αναλυτικός τύπος, συνυπάρχει πάντα με παλαιότερους τύπους κοινωνιών. “Από τό ανώτερο προκύπτει ότι ή κοινωνιολογική έρευνα θά πρέπει νά λαμβάνει υπόψη της την ύλοποίηση της ιστορικότητας μέσα στον κοινωνικό χώρο, αλλά και την πολυπλοκότητα και διαφοροποίηση του χώρου αυτού. Γι’ αυτό και ή ανάλυση θά πρέπει νά γίνεται σε τρία επίπεδα, τά οποία ο Touraine χαρακτηρίζει σάν τις «τρείς στιγμές» της κοινωνιολογικής ανάλυσης.⁵⁴

Τό επίπεδο της ιστορικότητας είναι τό επίπεδο, όπου ή κοινωνία παράγεται. Έδώ ανήκουν οι ιστορικοί δράστες, δηλαδή τά κοινωνικά κινήματα, πού έχουν σάν αντικείμενο τόν προσδιορισμό των προσανατολισμών της κοινωνίας, και οι ταξικές συγκρούσεις. Η κοινωνιολογική ανάλυση στο επίπεδο αυτό γίνεται αποκλειστικά με τη χρήση των έννοιο-κατασκευών.

*Τό θεσμικό επίπεδο*⁵⁵ είναι τό επίπεδο, όπου ή ιστορική δράση, οι κοινωνικές συγκρούσεις, οι προσανατολισμοί μετατρέπονται σε κανόνες, νόμους, νόμιμες αποφάσεις. Τό θεσμικό σύστημα προκύπτει από τη συγκρουτική αντιθέτων συμφερόντων και συνεπώς δέν εκφράζει την άποψη ενός μόνο από τούς δράστες. Τό θεσμικό επίπεδο είναι τό ενδιάμεσο επίπεδο και ο σύνδεσμος ανάμεσα στην ιστορικότητα και την κοινωνική οργάνωση.⁵⁶

Τό επίπεδο της οργάνωσης είναι τό επίπεδο, όπου πραγματοποιούνται οι πολιτικές αποφάσεις και ύλοποιούνται σ’ αυτό πού ο Touraine ονομάζει οργανισμούς. “Οργανισμούς ονομάζει ο Touraine ό,τι στη λειτουργική θεωρία καλείται «institution».⁵⁷ Είναι τό επίπεδο λειτουργίας της κοινωνίας. Τό επίπεδο αυτό αποτελεί τό σημείο συνάντησης της κοινωνιολογίας με την ιστορική περιγραφή, γιατί έδώ

53. *Pour la sociologie*, σελ. 56.

54. *Production de la société*, σελ. 13, 95, 209-210, 277-278.

55. Θεσμός και θεσμικός έδω δέν πρέπει νά συγχέονται μ’ αυτό πού στην κοινωνιολογία νοείται συνήθως με αυτούς τούς όρους.

56. *Production de la société*, σελ. 209 έξ.

57. “Όπου παρ., σελ. 281.

51. “Όπου παρ., σελ. 89 έξ. Διακρίνει τέσσερις τύπους κοινωνιών: την προγραμματισμένη κοινωνία, τη βιομηχανική κοινωνία, την έμπορευματική κοινωνία, και την άγροτική κοινωνία.

52. “Όπου παρ., σελ. 104-105.

συντελεῖται ἡ μετατροπὴ τῆς ἱστορικότητας σέ κοινωνικές μορφές, πού δέν ἀποτελοῦν πιά ἀναλυτικές ἔννοιες, ἀλλά ἐμπειρικά δεδομένα.⁵⁸

Τὰ τρία αὐτὰ ἐπίπεδα βρίσκονται σέ μιὰ ἱεραρχική σχέση, ἐνῶ συγχρόνως καθένα ἀπὸ αὐτὰ διατηρεῖ μιὰ σχετική ἀυτονομία. Ἡ ἱστορικότητα προσδιορίζει τίς πολιτικές ἀποφάσεις, οἱ πολιτικές ἀποφάσεις καθορίζουν τὴν κοινωνική ὀργάνωση, ἡ ἱστορικότητα προσδιορίζει καὶ ἀπευθεῖας τὸ ἐπίπεδο τῆς ὀργάνωσης. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ἱεράρχηση ὑπάρχει καὶ μιὰ εὐρύτερη σχέση ἀλληλεξάρτησης: ἡ ἱστορικότητα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς κοινωνίας καὶ ἀπὸ τὸ θεσμικό ἐπίπεδο, οἱ πολιτικές ἀποφάσεις προσδιορίζουν τὴν ἱστορικότητα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ποικιλία τῆς ἱστορικής κατάστασης. Ἡ ἀυτονομία τῶν δύο ἐξαρτημένων ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἱστορικότητας ἐπιπέδων φεύλειται στὴν ἀυτονομία πού κάθε ἱστορική ἐνότητα διατηρεῖ ἀπέναντι σέ μιὰ κοινωνιολογική κατασκευή, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸ γεγονός ὅτι μιὰ ἱστορική ἐνότητα δέν ἐξαρτᾶται ποτέ ἀποκλειστικά ἀπὸ ἓνα μόνο σύστημα ἱστορικής δράσης.⁵⁹

Ἀσφαλῶς, ὁ ἀναγνώστης θά ἔχει ἤδη διαπιστώσει ὅτι τὸ σύστημα κοινωνιολογικῆς ἀνάλυσης πού προτείνει ὁ Touraine εἶναι ἄρκετα πολὺπλοκο καὶ πολὺ δυσνόητο. Ἐπιπλέον, παρουσιάζει καὶ πολλὰ κενά, ὥστε νὰ εἶναι προβληματικό κατὰ πόσον πράγματι προσφέρεται γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σάν ἀποτελεσὲς σύστημα γιὰ τὴν κοινωνιολογική ἔρευνα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἔχει συνειδηση τοῦ πράγματος καὶ ὁ ἴδιος ὁ Touraine, ἀφοῦ μέχρι σήμερα δέν ἔχει ἐπιχειρήσει νὰ τὸ χρησιμοποιήσει ἀποτελεσῶς καὶ μόνο ὀρισμένες ἔννοιες ἀπ' αὐτὸ χρησιμοποιεῖ στίς ἔρευνές του.

ἐπιλόγος

Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Touraine εἶναι ἓνα ἔργο ἀπαιτήσεων. Περίπου 1.000 σελίδες ἀμφερωμένες στὴν κοινωνιολογική θεωρία ἀποτελοῦν μιὰ ἐντυπωσιακὴ συμβολή, σέ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα, στὴν ὁποία ἐπικρατεῖ ἐμπειριστικό πνεῦμα. Ὁ ὄγκος τοῦ ἔργου του καὶ οἱ μακροκοινωνιολογικοὶ στόχοι του τὸν τοποθετοῦν στὴν παράδοση τῆς κλασικῆς κοινωνιολογίας.

Κάτω ὅμως ἀπὸ τίς μεγαλεπήβολες ἐπιδιώξεις τοῦ Touraine καὶ τὸ φιλολογικὰ ἀξιόλογο ὕψος του κρύβεται μιὰ σκέψη πρωτότυπη μὲν, ἀλλὰ ὅχι καὶ πολὺ σαφής. Ὁ ἀναγνώστης κινδυνεύει νὰ χαθεῖ σέ μιὰ λαβυρινθώδη σκέψη, πού δίδεται ἀπὸ συχνές ἀντιφάσεις. Πολλές ἀπὸ τίς βασικές ἔννοιες τῆς κοινωνιολογίας του παραμένουν ὀμιχλώδεις καὶ ἀ-

διευκρίνιστες. Ὁ ἀναγνώστης εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναζητήσει ἐπεξηγητικά στοιχεῖα, πού βρίσκονται διεσπαρμένα μέσα σέ κάθε βιβλίο του, καὶ τότε ἔρχεται συχνὰ ἀντιμέτωπος μὲ ἀντιφατικές πληροφορίες.

Ἀπὸ πλευρᾶς μεθοδολογικῆς ὁ Touraine ἀνήκει στὴν παράδοση τοῦ M. Weber. Βεμπεριανοὶ εἶναι οἱ περιορισμοὶ πού ὁ Touraine θέτει στὴ γνώση τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ χώρου, ὅπως καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς κοινωνιολογικῆς ἀνάλυσης πάνω σέ νοηματικές ἐνότητες πού ξεχωρίζονται ἀπὸ τὸν κοινωνιολόγο καὶ ὄχι πάνω σέ κοινωνικά γεγονότα. Χαρακτηριστικότερη ὅμως εἶναι ἡ χρῆση τῶν ἐννοιοκατασκευῶν. Ἡ δράση σάν μονάδα ἀνάλυσης, καὶ μάλιστα ἡ δράση-φορέας κάποιο νοήματος (οἱ προσανατολισμοὶ δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν νοημάτων πού κατευσθύνουν τὴ δράση) προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὴ βεμπεριανὴ κοινωνιολογία. Ὁ Touraine ἀναφέρεται σχετικὰ μὲ τὴ δράση καὶ στὸν Parsons σάν συνεχιστὴ τῆς γραμμῆς τοῦ Weber.

Ὁ Touraine ξεφεύγει ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ αὐτὴ παράδοση, ὅταν ὀρίζει τὴ δημιουργία σάν τὸ βασικό χαρακτηριστικό τῆς δράσης. Αὐτὴ τὴν ιδιότητα τῆς δράσης δέν τὴν ἀρνείται κανεὶς, στὴν κοινωνιολογία ὅμως τοῦ Touraine ἡ δημιουργία χρησιμοποιεῖται στὴν πιὸ ἀπόλυτη σημασία της, προϋποθέτουσα κάποιο βαθμὸ ἐλευθερίας, πού ἐκφράζεται μὲ τὴν ἐννοία τοῦ σχεδίου. Ἔτσι, ἡ κοινωνιολογία τῆς δράσης τοῦ Touraine ἔρχεται κονύτερα στίς σχετικές διδασκαλίες τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας, ἡ ὁποία ἔχει ἐμπνεύσει κατὰ τὸ παρελθόν ὀρισμένους κοινωνιολόγους, χωρὶς ὅμως οὐσιαστικές συνέπειες γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνιολογίας.

Οἱ ρίζες τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Touraine πρέπει ἀκόμα νὰ ζητηθοῦν καὶ στίς τάσεις τῆς γαλλικῆς διανόησης, πού εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται πρὶν ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ '68 καὶ πού στὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν ἐξαπλώθηκαν καὶ ἐπικράτησαν σέ εὐρεῖς κύκλους ἀριστερῆς κυρίως ἀπόκλισης διανοουμένων. Ὁ Touraine μὲ τὴν «Κοινωνιολογία τῆς δράσης», πού ἐκδίδεται τὸ 1965, συγκαταλέγεται μετὰ ζῦ τῶν θεμελιωτῶν τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ κλίματος. Ἡ μεγαλύτερη συμβολὴ του συνίσταται στὴν κοινωνιολογικοποίηση τῶν ἐννοιῶν, πού χαρακτηρίζουν τὸν πνευματικὸ αὐτὸ χώρο.

Ἄν ἀμφισβητήσαμε ὅτι ἡ κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση τοῦ Touraine μπορεῖ νὰ ἀποδώσει ὅσα ὑπόσχεται, ἐδῶ θά πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι πιστεύουμε πῶς ἡ πρόκληση πού ἀποτελεῖ τὸ θεωρητικὸ του ἔργο γενικά γιὰ τὴν κρατοῦσα κοινωνιολογία καὶ οἱ νέοι ὀρίζοντες πού ἀνοίγει γιὰ τὴν κοινωνιολογικὴ μελέτη, ἀποτελοῦν μιὰ ἀξιοσημείωτὴ προσφορά. Ὁ κοινωνιολόγος ἀναγνώστης τοῦ Touraine βρίσκεται μπροστὰ σ' ἓνα πλοῦτο ἰδεῶν καὶ πρωτοτύπων ἀ-

58. Ὅπου παρ., σελ. 277 ἔξ.

59. *Pour la sociologie*, σελ. 65. Ἐπίσης καὶ *Production de la société*, σελ. 13.

πόψεων, από τις οποίες μπορεί νά άντλήσει ό,τι κρίνει πώς συμβάλλει στην περαιτέρω ανάπτυξη των προσωπικών του ενδιαφερόντων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Alain Touraine, *Sociologie de l'action*, Seuil, Paris 1965.
2. Alain Touraine, «La raison d'être d'une sociologie de l'action», *Revue française de sociologie*, VIII, 1966, 518-527.
3. Alain Touraine, *Le mouvement de mai ou le communisme utopique*.
4. Alain Touraine, *La société post-industrielle*, Médiations, Paris 1969.
5. Alain Touraine, *Production de la société*, Seuil, Paris 1973.
6. Alain Touraine, *Pour la sociologie*, Seuil, Paris 1974.
7. Alain Touraine, *La société invisible*, Seuil, Paris 1977.
8. W. Ackermann-S. Moscovici, «La sociologie existentielle d'Alain Touraine», *Sociologie du travail*, 1966, 2, σελ. 205-209.
9. Alberto Melucci, «Sur le travail théorique d'Alain Rouraine», *Revue française de sociologie*, XVI, 1975, σελ. 359-379.